

arising of social communicative system based on the latest communicative technologies, tools and means of reproduction of information flows, including figurative art.

In the Ukrainian literary criticism it has brewed the problem of writing the history of Ukrainian literature, the main criterion of which should have been a reader, recipient and his relationship with the author through the text.

The quality of the works of fiction is revealed in a unique communicative link between its elements. Its meaning and essence is manifested in the communicative space as the appropriate signs and characterize the literature in terms of internal communicative forms.

Internal communicative form is a difficult concept, associated with such categories as communicative space and time, author and hero. The internal classification of literature consists of the interaction of opposing tendencies: the desire for hierarchical division of works and genres, as well as any important elements of artistic structure.

Lazar Baranovych's preaching practice is recorded in several handwritten and separately printed preaching and two collections of sermons. The author of the articles is primarily interested in the question of the communicative structure of the work. It is noted that in this context two concepts are distinguished: the architectonics and composition. Under the architectonics one understands the structure of the work of art as a whole, integral relationship of its main components. Architectonics as the general plan of the whole work, includes the largest elements of this or that work of art, that is megaimages. In addition to the megaimages chapters, sections, actions, parts etc are also the elements of the architectonics.

Lazar Baranovych's works can be defined as a cultural universe, cultural space, which was considered as a generalized model of the world, the whole complex of the writer's ideological ideas, his philosophical, aesthetic, religious and ethical views on their implementation through a system of signs, codes, motives, myths, symbols. Therefore, the interpretation of a work of literature is the penetration in its communicative space, formed by different structural levels – from concepts and images to motives, plots, layer of culture.

Key words: Ukrainian baroque, internal communicative form, sermons.

УДК 821.161.2.0

Тетяна ЖАЛКО

ПОЕТИЧНО-МИСТЕЦЬКА СКЛАДОВА ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ФОЛЬКЛОРУ ТА ЕТНОГРАФІЇ

У статті порушено питання фольклорно-етнографічних досліджень Тараса Шевченка. Наголошено, що творчість Шевченка є органічним поєднанням фольклору та етнографії, а в цілому поезія митця була витвором літератури високого художнього рівня, яка активно формувала українську національну ідентичність.

Ключові слова: Тарас Шевченко, традиційна культура, фольклор, етнографія, поезія.

*Твердження, що цивілізація
і народна поезія
протилежні й несумісні, –
помилкове
О. Потебня*

Найбільшим скарбом, яким володіє кожна нація, вважають традиційну культуру. Українці крізь віки виробили власну неповторну культурну традицію, яка чарує всіх, хто її торкається. Ця традиція – в наших народних казках, оповіданнях, анекдотах, загадках, віршах та піснях.

Постановка проблеми. Творчості Тараса Шевченка судилася визначальна місія у пробудженні національної самосвідомості українського народу, у формуванні його національної ідентичності й культури.

Поезія Шевченка є органічним поєднанням двох начал – фольклорного й літературного. Усі його літературні твори зіткані з фольклорного матеріалу. Тут і народні пісні та окремі рядки з них, і поезії в стилі народних пісень, народні образи, мотиви народних переказів, легенд, вірувань тощо, епізоди з історії та мотиви картин природи в народній традиції. Звідси, за рахунок перлин народної творчості, таке безмежне художнє багатство, така насиченість його поезій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу української етнокультурної традиції на творчість Т. Шевченка завжди цікавила дослідників. Відомо, що внесок митця в розвиток української фольклористики та етнології значний. Мистецтвознавці, фольклористи, етнографи широко висвітлювали

внесок Т. Шевченка в розвиток різних напрямів гуманітарної науки. Ще в XIX ст. професор М. Сумцов у своїй розвідці «О мотивах поэзии Т. Шевченко» звернув увагу на те, що його поезія тісно пов'язана з усною народною творчістю, і що «крайне трудно, почти невозможно определить, где кончается малорусская народная поэзия, и где начинается личное творчество поэта» [11, с. 211].

Найгрунтовнішою на цю тему працею в галузі шевченкіани залишається видана ще 1939 року праця Ф. Колесси «Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка», що й досі не втратила своєї наукової вартості з огляду на об'єктивність автора та опору на багатство фактів і фаховий літературознавчий аналіз. Дослідник дійшов висновку, що вплив фольклору найсильніше виявився на ранньому етапі творчості Шевченка, переважно в ліричних поезіях, складених у пісенній формі, а також у баладах і деяких історичних поемах, далі ж він слабшав у міру розширення духовних горизонтів поета і втягнення його у сферу суспільно-політичного життя [5, с. 101].

Питанню взаємозв'язку народного мислення й світогляду поета, впливу усної народної творчості, відображення в поезії Т. Шевченка духовної культури українців присвятили свої розвідки Д. Яворницький («Народні основи в поезії Шевченка»), М. Плевако («Шевченко і критика»), В. Щепотьєв («Образи птахів у Шевченковій творчості. Матеріали до Шевченкової символіки та до питання про вплив народної поезії на Шевченка»), І. Пільгук («Шевченко і фольклор»), М. Грінченко («Шевченко і музика»), Д. Ревуцький («Шевченко і народна пісня»), Г. Сидоренко («Стиль пісенних творів Шевченка»), Ю. Івакін («Шевченко і фольклор») та ін.

Вивчаючи фольклорні мотиви у творчості митця, М. Шубравська об'єктом уваги обрала весільну обрядовість та атрибутику. Дослідниця наголосила, що поет, використовуючи народні традиції, дотримувався правдивості етнографічних реалій. Зокрема, здійснила порівняльний аналіз промови сватів у п'єсі «Назар Стодоля» з етнографічним матеріалом, зібраним П. Чубинським [18].

Побутову та звичаєво-обрядову культуру, народний календар українців став предметом наукової праці О. Кравець «Діяльність

Т. Шевченка в галузі української етнографії». У дослідженні авторка сконцентрує увагу на внескові митця у розвиток української етнографії, зокрема подає широкий огляд звичаїв та обрядів, використаних Т. Шевченком у його творах, на конкретних прикладах з літературно-малювального доробку поета розкриває особливості народної обрядовості, етикету, етнопедагогіки, світосприйняття та вірувань тощо.

Цікавою з точки зору етнографії є стаття Г. Скрипник, у якій усебічно розкрито розмаїття етнографічної тематики, що домінувала у творчості Т. Шевченка [10].

По-новому, з власною системою сучасних методів соціальної антропології та культурології підійшли до інтерпретації творчості Т. Шевченка Г. Грабович та О. Забужко [3].

Спробу синтетичного витлумачення міфологізму Шевченка зробив Є. Нахлік у масштабному дослідженні «Доля – Los – Судьба». Прагнучи до різнобічного й об'єктивного висвітлення проблеми та її інтерпретацій, автор доходить висновку, що Шевченко не лише артикулював міфи різних типів (найдавніші, дохристиянські; біблійно-християнські; козацькі й народно-патріотичні; національно-культурні), а й «по-своєму тою чи іншою мірою модифікував, достроював і навіть перестроював кожен із цих міфологічних блоків власними варіантами та версіями...» [8, с. 216].

Постановка завдання. Короткий історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що дослідники провели значну роботу щодо накопичення фольклорного та етнографічного матеріалу творчості Т. Шевченка.

Мета статті – з'ясувати поетично-мистецьку складову творчого доробку Тараса Шевченка в контексті фольклору та етнографії.

Ми свідомі того, що на сторінках однієї розвідки неможливо відтворити весь фольклорно-етнографічний доробок митця, однак спробуємо зосередити увагу на домінантах і розставити основні акценти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Незаперечний факт, що Кобзар дуже любив і знався на українській народній пісні, сам співав чудовим баритоном, дуже любив слухати кобзарів. Він був безмежно закоханий у героїчне минуле, перекази, закладені тією народною

стихією, яка було природним середовищем існування поета в дитинстві: звичаї, обряди, народна етика і мораль.

З народною піснею було пов'язане все життя поета, нею визначається коло музичних явищ, що його оточували. Як згадував П. Куліш, поет глибоко переймався словами й музикою пісні, переживав її, сам був зворушений і слухачів зворушував, тим більше, що й голос у нього був дуже гарний: *«Ніхто ще не знав, що він, предивний, може найлучший співака народних пісень на всій Україні обох Дніпрових берегів, і сам я не думав, що почую в його піснях щось іще не чути... такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях»* [цит. за: 9, с. 181]. Такі відгуки непоодинокі.

Ось як у «Щоденнику» Т. Шевченко висловлював свою закоханість у народну пісню: *«По вечері я довго проходжувався навколо городу і, звільняючись потроху від впливу амбіції, привів нарешті свій гордий дух до нормального стану та тихо заспівав гайдамацьку пісню:*

Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка...

Від цієї улюбленої моєї пісні я непомітно перейшов до другої, не менш улюбленої:

Ой, ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя...» [16, с. 32].

Більше 60 поезій Т. Шевченка стали сприйматися як народні («Зоре моя вечірняя», «Нащо мені чорні брови», «Ой три шляхи широкії докупи зійшлися», «Вітер з гаєм розмовляє», «Летить галка через балку», «Породила мати сина в зеленій діброві», «Ой одна я одна, як билиночка в полі», «Якби мені черевики», «Утоптала стежечку через яр»), не кажучи про цілу низку окремих поетичних тропів з його віршів, які «розчинилися» у народній пісні. Цій природній адаптації його поезій сприяла їх ритмічна структура, що за підрахунками Б. Якубського складає 58 % [19, с. 126].

Свої погляди на роль української народної словесності Т. Шевченко висловив у вірші «До Основ'яненка». На думку поета, народна пісня – яскраве й промовисте свідчення того,

*Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...*

*От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна і правдива,
Як Господнє слово [17, с. 93].*

Його поезія глибоко пронизана символічними образами, взятими з усної народної творчості, з вірувань та повір'їв. Ці народні символи служать засобом узагальнення й емоційного вираження конкретних людських почуттів, думок, настроїв, складних психологічних процесів і утворюють парадигму романтичної умовності твору.

Т. Шевченко залишив у «Перебенді» цікавий перелік пісень, які йому найбільше були до вподоби:

*Сяде собі заспіває:
Ой не шуми, луже!
Заспіває про Чалого –
На «Горлицю» зверне;
З дівчатами на вигоні –
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками –
«Сербина», «Шинкарку»;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) –
Про тополю, лиху долю,
А потім – «У гаю»;
На базарі про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,
Як Січ руйнували [17, с. 84].*

У наведеному уривку чергуються веснянки й балади, історичні й побутові пісні. Зустрічаються різножанрові пісні і в інших творах Т. Шевченка. Так, у «Гайдамаках» і в «Невольнику» поет двічі згадує думу про бурю на Чорнім морі і Олексія Поповича; в «Гайдамаках» є й сороміцькі пісні, що співаються після весілля на перезві – «Як була я молодою преподобницею».

Першою піснею, яку почув малий Тарас, була колискова, що її співала мати. Згадуючи своє дитинство, він писав:

*Мене там мати повила.
І, сповиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину [17, с. 521].*

Чув малий Тарас пісні і від своєї ровесниці Оксани – першої дитячої любові, і від односельців-кріпаків, що виливали в них свою журбу, свої болі і скупі радощі.

Поет художньо інтерпретував народну демонологію. У творах «Княжна», «Тополя», «Причинна», «Лілея», «Русалка» представлені фактично всі основні персонажі української демонології, використані фольклорні сюжети про перетворення дівчини в дерево, про русалок (потерчат), упирів, відьом, про прикмети та віщування, заложних покійників, тощо:

*...А над самою водою
Верба похилилась...
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує.
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує
Як сон-трава при долині
вночі розцвітає...*

У творчому потрактуванні Т. Шевченка образ русалки «функціонально значно розширений, порівняно з народним його втіленням» [7, с. 248]. Образи русалок – це образи нижчої міфології. Однак Т. Шевченко не вводить читача у світ фантастики. Тут надреальне пов'язане з дійсністю, а міфологічний світ, як і картина природи, створена автором, віддзеркалює внутрішній стан героїв. Дівчина, змучена самотністю («ні батька, ні неньки: одна, як та пташка в далекому краю»), шукає забуття. Зрештою, вона гине («Причинна»). Рибалка-сирота, нікому не потрібний на «цьому» світі, шукає порятунку у міфопросторі («Утоплена»). Для «Причинної», «Утопленої» та «Русалки» Т. Шевченка спільними є не лише соціальні мотиви й наявність демонологічного образу русалки. Ці твори мають спільний образ-код. Тому русалка тут сприймається і як символ трагічної долі сироти, і як покарання за здійснений злочин, і як жертва людських відносин.

Згідно з народними віруваннями, русалками ставали дівчата, які потонули або померли на Зелені свята. Також і ті, що були заручені і померли перед шлюбом, або й діти, що народилися мертвими або повмирили нехрещеними – так звані страдчата чи потерчата. Українська міфологія трактувала русалок як дівчат-утоплениць, які, ставши такими, навіки вічні відійшли від буденного земного буття й переселилися в таємничу сферу.

За народними уявленнями, чіткої межі між русалками і людьми немає. Існування русалок є реально-фантастичним, а найстрашнішим є ті обставини, що привели їх туди з людського середовища. Таким чином, реальне й ірреальне ніби трансформуються. Фантастичне постає як виправдання. З одного боку, русалки – образи, витворені уявою, з другого – це загублені життя сиріт. А це вже земна реальність. Отже, витоки фантастичного, неймовірного поет шукав у реальному світі.

Потенціал Т. Шевченка у переосмисленні та новому трактуванні фольклорних образів невечерпний.

Саме за допомогою пісенної творчості українського народу з'явилися казкові та фантастичні сюжети про перевтілення дівчини в тополя. Балада про невістку, яку заклала зла свекруха, була дуже популярною в східнослов'янському фольклорі, зокрема – в Україні. Першим в українській поезії звернувся до балади про невістку-тополю Т. Шевченко у своїх ранніх творах. Наприклад, сліпий кобзар у «Перебенді» співає «Про тополя, лиху долю». Дослідники фольклорних джерел балади «Тополя» говорять про те, що з українських пісень поет зачепнув два основні прийоми: повернення милого чарами і перевтілення дівчини в тополя [6, с. 31].

Глибока спорідненість творів Т. Шевченка з народною поетикою, на думку О. Дея, засвідчує специфіку художнього мислення поета, яке ввібрало в себе й творчо випромінювало народнопісенні методи та форми сприйняття й відображення дійсності. Звертаючись до народних джерел і черпаючи з них фольклорні мотиви, Шевченко створював самобутні твори, якісно інші, ніж народні [4, с. 55].

У поезії Т. Шевченка пояснення мотиву перевтілення невід'ємне від його художньо-образного мислення, де метаморфоза – важлива частина народної поезики, важливе джерело творчості

поета. Т. Шевченко – це митець, який знайшов свій, цілком оригінальний хід опрацювання традиційного фольклорного засобу. У його поезіях, в яких використані метаморфози, перш за все наявні й самобутньо висвітлені соціальні й морально-естетичні проблеми. За словами І. Франка, у баладі «Тополя» виявилася «здорова, світла і чоловіколюбна натура нашого поета... і коли поет змалюванням дерева-сироти в степу з самого початку зумів збудити наше співчуття, то співчуття те змінюється ще змалюванням стану бідної, покинутої дівчини. На збудження цього щиро людського почуття, а не на викликання страху і моторошності поклав Т. Шевченко головну вагу у своїй баладі...» [12, с. 86–87].

Поетична, прозова, образотворча та епістолярна спадщина Т. Шевченка розкриває його різнобічні дослідницькі інтереси. Водночас, вона є джерелом для висвітлення сутності української фольклорно-етнографічної традиції.

Певним новим етапом життя художника і поета можна назвати його співпрацю з Археографічною комісією в 1845–1846 роках. «Роз'їжджаючи по Україні з метою зарисовок історичних та археологічних пам'яток, Шевченко глибоко вивчає народне життя і збирає численні відомості з матеріальної і духовної культури українського народу» [2, с. 155].

У малярсько-літературному доробку Т. Шевченка чільне місце посідають описи, художнє відтворення явищ духовної культури і, зокрема, звичаїв та обрядів. Серед них чи не найповніше представлені родинні звичаї та обряди і, зокрема, весілля.

Майже всі епохи, які пройшло людство, пережила і українська весільна обрядовість. Тому вона найповніше відображає змінюваність норм, традицій та устроїв. Здавна вважали, що весільне дійство, як родовий ритуал, має безпосередній стосунок до життя цілого роду. Тому й весільні обрядодійства особливо привернули увагу поета і відбилися в його літературних та малярських творах.

Про рушники та святий весільний хліб неодноразово згадується у поемі «Наймичка»:

*Розпитали, порадились
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернувся*

*Люде з рушниками,
З святим хлібом обміненим» [17, с. 304].*

*Розвернулося весілля.
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави мюють...» [17, с. 305].*

У «Причинній» поет вдало вплітає у картину похорону козака та дівчини атрибути весілля:

*Збиралися подруженьки,
Слізоньки втирають;
Збиралися товариші,
Та ями копають...» [17, с. 54].*

У наведеному уривку подружки – це весільні дружки, а товариші – дружби (бояри). Т. Шевченко свідомо руйнує усталений народний звичай про заборону поховання самогубців за християнськими обрядами.

Інше смислове навантаження мають весільні атрибути в поемі «Катерина»:

*Що весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояре?» [17, с. 69].*

Перелічені дійові особи весільного обряду вказують не лише на його неможливість, а й символізують марність надій на щасливе подружнє життя.

У п'єсі «Назар Стодоля» Т. Шевченко описує обряд сватання XVII ст. у родині козака біля Чигирина, яке за своїми ритуальними, магічними та жанровими ознаками ідентичне локальним варіантам. Зміст промови сватів передано такими словами: «І рибалки, і вольнії козаки. Ми люди німецькїї, ідемо з землі турецької. Раз дома у нашій землі випала пороша. Я їй кажу товаришу: «Що нам дивитися на погоду? Ходім лишень шукати звіриноного сліду». От і пішли. Ходили-ходили, нічого не знайшли. Аж гульк – назустріч нам іде князь, підніма угору плечі і говорить нам такії речі: «Ей ви, охотники, ловці-молодці! Будьте ласкаві, покажіте дружбу. Трапилась мені куниця – красна дівця; не їм, не п'ю і не сплю від того часу, а все думаю, як би її достати. Поможіте мені її

піймати; тоді, чого душа ваша забажа, усе просіте, усе дам: хоч десять городів, або тридев'ять кладів, або чого хочете». Ну нам того й треба. Пішли ми по слідах, по всім городам, по усіх усюдах, і у Німеччину, і у Туреччину; всі царства й госуларства пройшли, а все куниці не знайшли. От ми і кажемо князю: «Що за диво та звірюка? Хіба де кращої нема? Ходім другої шукати». Так де тобі! Наш князь і слухати не хоче. «Де вже, – каже, – я не з'їздив, в яких царствах, в яких госуларствах не бував, а такої куниці, сиріч красної дівиці, не видав». Пішли ми вп'ять по сліду і якраз у се село зайшли; як його дражнять, не знаємо. Тут вп'ять впала пороша. Ми, ловці-молодці, ну слідить, ну ходить; сьогодні вранці встали і на слід напали. Певне, що звір наш пішов у двір ваш, а з двору в хату та й сів у кімнату; тут і мусимо піюмати; тут застряла наша куниця, в вашій хаті красна дівиця. Оце ж нашому слову кінець, а ви дайте ділу вінець. Пробі, oddайте нашому князю куницю, вашу красну дівицю. Кажіть же ділом, чи oddасте, чи нехай ще підросте?» [15, с. 227].

Тут же описано дії господарів, пов'язування дівчиною старостів рушниками, обряд частування сватів за столом.

Оскільки сватання відбувалося ввечері перед Різдвом, то до хати приходили хлопці-колядники. Т. Шевченко подав зміст християнської колядки «Бачить же Бог, бачить Творець».

Зміст п'єси засвідчує звичай, який існував в українському селі, коли батько міг насильно, без згоди дівчини, віддати її за нелюба, за багатого.

Поет не лише з етнографічною точністю й достовірністю передає увесь процес весілля, але й розкриває функції весільної обрядовості, що слугувала традиційно-правовою нормою регламентації життя сільської громади, узвичаєною формою узаконення нових соціальних ролей її членів.

Говорячи про етнографічні фіксації матеріалу, Т. Шевченко у згаданій драмі описує особливості народного харчування, а саме: розлого подає перелік основних страв святкового столу українців: «риба, м'ясо, баранина, свинина, ковбаса, вишнівка, слив'янка, мед...» [15, с. 221].

Більше того, у п'єсі «Назар Стодоля» Т. Шевченком по-науковому описано таку своєрідну форму дозвілля та соціалізації

молоді як вечорниці. Тут і музиканти-жиди, і кобзар, подано також опис танців та пісень, якими забавлялася молодь.

Це були осінньо-зимові вечірні розваг неodrуженої молоді, що відбувались у хаті. На вечорницях оповідали казки, співали пісень, грали у різні ігри, танцювали. Тут же обговорювалися найрізноманітніші сільські новини, поєднуючи дозвілля з роботою. Вечерю готували колективно із принесеної з дому крупи, накривали загальний стіл та вечеряли.

Шевченкова поезія є прекрасним матеріалом для простеження переходу сентенцій індивідуального творця до народної пареміології: *«Немає гірше, як в неволі Про волю згадувать»;*

*Не так тії вороги,
Як добрії люди –
І окрадуть жалкуючи,
Плачучи осудять;*

*І день не день, і йде не йде,
А літа стрілою,
Пролітають, забирають
Все добре з собою.*

Робота Т. Шевченка в Київській археографічній комісії (1845-1857) хоч і тривала недовго, проте етнографічні малюнки «Селянська родина», «Сліпий», «Вдовина хата на Україні», «Хата над водою», «Селянське подвір'я», «Хутір на Україні», «В Решетилівці», «На пасіці», «Хата біля річки», «Хата батьків», «Хлопець з граблями» та багато інших, виконані переважно на території Середньої Наддніпрянщини (Полтавщина, Київщина, Чернігівщина), містять широку і достовірну інформацію традиційної культури українців: народного харчування, тваринництва, промислів та інших видів господарських занять.

Т. Шевченко найбільше замальовував об'єкти народної архітектури. Його картини «Повідь» (1845 р.), «Будинок І. Котляревського в Полтаві» (1845 р.), «Комора в потоках» (1845р.), «Андруші» (1845 р.), «На околиці» (1845 р.) та інші є цінним джерелом для вивчення народного житла.

Етнографічною точністю відзначаються й Шевченкові описи родин, хрестин та кумівства.

Часто-густо у прозових та поетичних творах натрапляємо на фрагменти описів Зелених свят (звичай «кличати» хати травами чи гіллям клена, липи, ясена, посипати долівку зіллям, травами).

У повісті «Блиźnieць» Т. Шевченко описує характерний для українського громадського життя давній звичай толоки – спільної праці односельчан, добровільної й безоплатної. Її організовували на селі для виконання термінових робіт, що вимагали значної кількості осіб: збирання врожаю, вирубування лісу, спорудження будинків, спільний випас худоби тощо. Також звичною справою було звершення толоки народним гулянням – танцями і співами.

У цьому ж творі Т. Шевченко подає етнографічний опис українського різдвяного звичаю носити святочну вечерю родичам. Після урочистої вечері напередодні Різдва діти носили родичам вечерю і вітали їх зі святом: *«Святий вечір! Прислали батько і мати до вас, дядьку, і до вас, дядино, святую вечерю!»* Поет вказує на відмінність цього українського звичаю від різдвяних свят інших народів [10, с. 10–11].

У етнографічній літературі маловідомий цікавий звичай викликання дощу під час засухи (його було зафіксовано на Київщині у 1980-х роках). Раненько, до схід сонця, будили дівчинку, проказували з нею молитву, а потім посилали її полити калину. Дівчина, набравши в рот води, не оглядаючись, бігла до калини і поливала її [1, с. 54].

Проте Т. Шевченко, очевидно, добре знав його і художньо відобразив у своїй творчості:

*То дівчина заручена
Калину саджає,
І сльозами поливає,
І господу просить,
Щоб послав він дощі вночі...
...Широкая, високая,
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливаная...*

Т. Шевченко описав також обряд поховання самогубців в Україні: *«На Україні самогубців ховали у полі, але конче на роздоріжжі. Протягом року, хто йшов чи їхав повз нещасного покійника, повинен був що-небудь кинути на його могилу, – хоч*

рукав сорочки відірвати й кинути, як не було чого іншого. Через рік, у день його смерті, а частіше у Клеціальну суботу (напередодні Зелених свят) сміття, що назбиралося, спалюють, правлять панахиду і ставлять хрест на могилі нещасного. Чи може бути чистіша, вища, Богові миліша, молитва, як молитва за душу грішника? І що поганське знайшли ви, вчителі, в цій християнській жертві всепрощення?» [13, с. 75].

Такий складник матеріальної культури, як поселення й народне житло, дуже часто фігурує у творах Т. Шевченка. У повісті «Наймичка» поряд зі змалюванням полтавського села із зеленими садами, білими хатами, солом'яними дахами, вітряними млинами описано типову садибу Лівобережжя. Це садиба заможного селянина-хуторянина Якіма Гирли. *«Увійшовши на двір хутора, ви побачите з правого боку велику клуню, обкладену напівскиртами різного хліба, з лівого боку від воріт – загороди зі стайнями для різної худоби, а за клунею недалеко, під старими берестами, дві дубові комори і возівня. Навпроти комор погріб із залізними дверима, а в самому кінці двора, під липами біліє хата, снопами крита на польський лад. За хатою йде вже сад з різними породами яблунь, груш, слив, вишень, черешень і навіть три старі дерева грецьких горіхів... Посередині саду колодязь з колесом і навісом. А за садом, у гаю, на невеликій поляні, пасіка з куренем і погребом для бджіл. А там уже дуби, липи, берези і всяке дерево до самого рову. А за ровом вже був невеликий ставочок і коло нього город, оточений невеликим ровом і засаджений кукурудзою і соняшниками, а багтан був трохи далі, у полі» [15, с. 247].*

У цій самій повісті Т. Шевченко описав цікавий обряд, що його здійснювали при закінченні жнив. Жінки-женці, які зжинали останні стебла пшениці чи жита, робили з колосків вінки, вибирали зі свого середовища ритуальну царицю жнив, яка мала йти попереду інших з вінком на голові. У вечірній час усі збиралися в хаті цієї дівчини й веселилися, а вінки з колосся потім освячували в церкві [15, с. 58].

Етнографічну цінність має згаданий у повісті «Наймичка» обряд, пов'язаний із закінченням вивчення учнем азбуки. Батьки учня готували обрядову страву-кашу, яку учень ніс у горщику, обгорнутому вишитим рушником, до школи. *«При варінні каші, Марта поклала в неї 6 п'ятаків, а Лукія, коли Марта відвернулась,*

кинула в кашу гривеник. Марко поніс її в школу в рушнику, вишитому Лукією. Принісши кашу в школу, він ставив її на долівку. Рушник був учителю. А до каші просив товаришів. Товариші, розуміється, не заставляли повторювати прохання, всілись навколо горщика. А Марко, взявши трійчатку, став над ними, і пішло гуляння. Марко немилосердно бив кожного, у кого хоч крихта каші падала на підлогу. Доївши кашу, Марко трійчаткою погнав товаришів до води, а пригнавши від води, взялись громадою горщик бити. Розбили горщик, і вчитель розпустив усіх додому в знак святкової цієї події» [15, с. 273]. Описаний обряд, звичайно має зв'язок із зафіксованим етнографічним ритуальним вживанням та використанням каші на весіллі, родинних, поминках, молодіжних вечорницях. Проте шкільний обряд почастивання однокласників кашею і биття горщика, в якому вона варилася, є елементом соціалізації.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Лише частковий фольклорно-етнографічний аналіз творів Тараса Шевченка засвідчує, що він був етнографом-етнологом у той час, коли відбувалося становлення етнологічної науки в Україні. Т. Шевченко не першим в українській літературі звернувся до етнографії та фольклору, однак новаторство митця – у самовираженні через етнокультурні явища, майстерно відтворені у його творчій спадщині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців / В. Борисенко. – К., 2000.

2. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії / В. Ф. Горленко. – К., 1964. – 248 с.

3. Грабович Г. Шевченко як міфотворець : Семантика символів у творчості поета / Г. Грабович. – К., 1991; Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К. : Абрис, 1997. – 144 с.

4. Дей О. І. Балада про невістку-тополю та її відгуки у творчості Т. Шевченка, С. Руданського та Ю. Федьковича / О. І. Дей // Народна творчість та етнографія. – 1984. – № 2. – С. 52-56.

5. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса. – Львів, 1939. – 286 с.
6. Комаринець Т. Т. Г. Шевченко і народна творчість / Т. Комаринець. – К. : Держлітвидав, 1963. – 232 с.
7. Мишанич С. Міфологія у творчості Тараса Шевченка / С. Мишанич. – К., 1996. – 320 с.
8. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба. Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Львів, 2003.
9. Пісні літературного походження / упоряд. В. Г. Бойко (тексти), А. Ф. Омельченко (мелодії). – К., 1978.
10. Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Г. Скрипник // Етнічна історія народів Європи. – К., 2000. – С. 4-12.
11. Сумцов Н. Ф. О мотивах поезии Т. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1898, т. II. – С. 211.
12. Франко І. Тополя Т. Шевченка / І. Франко. Зібрання творів : У 50 т. – К., 1980. – Т. 28. – С. 86-86.
13. Шевченко Т. Повне видання творів / Т. Шевченко. – Чикаго, 1961. Т. IX
14. Шевченко Т. Поетичні твори 1837-1848 / Т. Шевченко. – К., 1970-1971. — Т. 3
15. Шевченко Т. Творчий шлях. Графіка та інші твори / Т. Шевченко. – К. : ТОВ «Видавництво Глорія». – 2014. – 400 с.
16. Шевченко Т. Щоденник : для серед. та ст. шк. віку / пер. з рос. О. Косинського. – К. : Школа, 2003. – 272 с.
17. Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка / перед. І. Дзюби. – Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». – 2010. – 720 с. : іл.
18. Шубравська М. Весільні обряди у творчості Т. Г. Шевченка. Гаптування рушників і сватання / М. Шубравська // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 2. – С. 42-49.
19. Якубський Б. Наука віршування / Б. Якубський. – К., 2007. – 220 с.

Т. ЖАЛКО

ПОЭТИЧЕСКИ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ТВОРЧЕСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В КОНТЕКСТЕ ФОЛЬКЛОРА И ЭТНОГРАФИИ

В статье поднимаются вопросы фольклорно-этнографических исследований Тараса Шевченко. Отмечено, что в творчестве Т. Шевченко органично сочетаются фольклор и этнография, а в целом же поэзия Кобзаря является произведением литературы высокого художественного уровня, которая активно формировала украинскую национальную идентичность.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, традиционная культура, фольклор, этнография, поэзия.

T. ZHALKO

POETIC AND ARTSTIC COMPONENTS OF THE CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO IN ETHNOGRAPHY AND FOLKLORE CONTEXT

The article raises the question of folklore and ethnographic research of Taras Shevchenko. It's been emphasized, that Shevchenko's art is natural combination of folklore and ethnography, and artist's poetry was a masterpiece of high artistic level literature as a whole, which actively formed the Ukrainian national identity.

Among the brilliant constellation figures of Ukrainian culture Shevchenko has a special place. Genius poet and prominent painter, novelist and play wrighter, extraordinary musician, thinker, philosopher, historian, ethnographer, folklorist.

The start of Taras Shevchenko's literary activity falls between origin Ukrainian folklore and ethnography, the emergence of the first collections of folk poetry, in the heyday of Ukrainian romanticism. All this could not affect the outlook of the poet, and therefore his art system.

Creativity of T. Shevchenko rooted folk elements. Penetration into the depths of people's life, a reflection of people's views and aspirations of the people fighting for a free and happy life inherent nation works of T. Shevchenko. The sources writer's work are the reality of that time, folklore and literary tradition. At the same time the folk song was the mother of his poetry and one of the most fundamental features of the «Kobzar».

T. Shevchenko believed that literature can flourish only if it is based on a great life experience and artistic people. However, recognizing the life-giving power of people's words, the poet never tolerate folk-song samples of his work unchanged. We can say that they were his material for the realization of own

life experiences, poetic inspiration prerequisite to realize creative method. He worked in various genres of folk-song creativity. The original use of folk-song and literary traditions at the same time is a characteristic feature of the Taras Shevchenko's idiolect.

The poet artistically interpreted folk demonology. In the works of «Kniazhna», «Topolia», «Prychynna», «Lileya», «Rusalka» are in fact all the main characters Ukrainian demonology used folk stories about turning girls into a tree, the mermaids, ghouls, witches, on signs and divination, dead.

In painter and literary creativity of T. Shevchenko primary attention is the description, interpretation and artistic reproduction of phenomena and spiritual culture, including customs, folk festivals. Among them related customs and rituals, and in particular the wedding. Wedding sacred ceremonies particularly attracted the attention of the poet and reflected in his literary and art works («Nazar Stodolia», «Najmychka»).

T. Shevchenko reliably and perceptively describes other national manifestations of family life (fidelity, motherhood, particularly the role of women in the family and raising children). The poet high reverence says mother and elevates it to the level of national shrines.

Ethnographic accurately marked and Shevchenko descriptions families, christenings and nepotism.

The artistic heritage of the poet contains diverse ethnographic material on public life, common law Ukrainian. In scientific researches he described the forms of free time and of working together as vechornytsi, toloka.

During the ethnographic journeys the poet carefully collected legends and tales, folk studied omens and beliefs. These ideological aspects of folk-pagan spirituality reflected in his poems and romantic poems. They poet recreated the characteristic feature of Ukrainian worldview by which nature is not just an attribute of the environment and the living, spiritual character of national life that organically accord with the man.

Consequently, a wide range of ethnic and cultural phenomena, reproduced in the creative heritage of the artist, it can be considered not only as an artistic and literary acquisition of national culture, but also as a source of ethnographic study of people.

Key words: Taras Shevchenko, traditional culture, folklore, ethnography, poetry.

УДК 783(477)-05

Наталія ЗОЗУЛЯ